

Biliar, bilifer, V. bilis Bilió, V. mil Bilingüe, bilingüisme, V. llengua

BILIS, pres del ll. *bilis* id. □ 1.ª doc.: 1803, Bely.: s'havia usat algun cop una forma *bila*, Lacav., probablement presa del fr. *bile*.

DERIV.: *Biliós* [1757, DTo.]. *Biliar*; *biliari*. *Bi-liació*.

CPT.: *Bilifer. Bilicianina. Atrabilis* [1839, Lab.], pres del ll. *atra bilis* 'bilis negra'; *atrabilari* [1803, Bely.]; *atrabilios*.

BILLAR, 'joc amb tacs i boles de vori', del francès *billard* id., derivat de *bille* 'tronc desbastat, rull', 'tac de billar', potser d'origen cèltic (veg. BITLLA, *bitllar*, BILLÓ). □ 1.ª doc.: 1803, Bely.: «*villar*: *trudiculatorum ludi species*».

És també la forma bàsica en Lab. (1839), si bé admet alhora la grafia *billar*. L'explicació d'aquesta *v* és que introduint-se el joc des de França, fou adoptat primer, com és natural, en terres com el Rosselló i les del català central, on la *v* i la *b* s'han confós des d'antic, i havent des d'allí passat a les de Migjorn s'hi posà *v* per reacció contra la pronúncia barcelonina que ells senten com a confusionària (cf. *viveró* allí mateix per aquesta raó, veg. *beure*). Avui és encara amb *v* com ho diuen a Mallorca i Menorca, i allí ho pronuncien sense *-r* (BDLC IV, 278), pronúncia que no sé que hagi existit en el Continent; en el Principat es diu amb *-r* (vulgarment *-rt*) contra el que afirma erradament *AlcM*. En francès s'usà primer *billard* com a nom de bastons i tacs usats en certs jocs de boles, des de 1399; no és un occitanisme, com creia Gamillscheg, vist que ja era corrent en el S. XIV (Schultz-Gora, *ASNSL* CLI, 310); en la segona meitat del segle següent ja apareix amb sentit semblant al modern.

DERIV.: *Billarista*.

BILLÓ, 'aliatge de plata amb quantitats de coure més o menys elevades, per a la fabricació de moneda', significà primitivament 'lingot d'un metall', i pròpiament, a França, 'rull, tronc d'arbre tallat' (oc. antic *bilhon*, fr. *billon*), derivat del fr. *bille* 'rull, tronc tallat', d'origen pre-romà, potser cèltic o d'altra soca indoeuropea. □ 1.ª doc.: S. XIV (ja 1285?).

Apareix molt sovint en l'Ordenació monetar valenciana de 1417 (BDC XXIV, 112-7) i per ella veiem que si és sempre un aliatge d'argent amb coure destinada a moneda, no sempre (com diu el *Dfa*.) la quantitat de coure devia ser-hi superior a la de llei: «lo mestre --- deu aleyar son argent ab coure e ab *billó* segons la ley de la moneda que deurà ffer» (§ 1); especialment notem: «si vols aleyar moneda ab *billons* alts o bays serva la forma següent», «tu comptaràs primerament dels *billons* de la pus baxa ley, ço és de ley de 3 mallas e de ley de 2 diners e malla, e egualar-los has ---»; però també n'anomena de llei força més alta: «si lo argent moneda o *billó* es de ley de 10 diners e malla ---» (vegeu-ne molts més

p. 116, lín. 2, 11, 23, 28, 32, 35, 44, 45, 49, etc.).

Una disposició publ. per Botet Sisó (*Monedes Cat.*) i cit. per *AlcM* comença igual que el primer exemple transcrit de 1417 però acaba distingint la moneda d'argent «grossa», aliada amb *billó*, de la «moneda menuda» en què l'argent s'alia amb coure: disposició que ja dataria de 1285; «si, per licència del dit senyor Rey, --- moneda o *billó*, de qualsevol ley sia, exiran de Catalunya, sia tengut pagar 12 drs.», doc. Bna., a. 1481, p.p. Moliné, *Consolat*, p. 231. El que implicava la idea d'aliatge amb més coure del que és de llei no sé si fou mai *billó*, però sí que ho foren els derivats com *billonar* o *billoner*, veg. per a aquell els Tractats de monederia catalana de Capdevila i de Salat citats en l'esmentat treball de Mateu en el BDC XXIV, 104. D'aquest valor de *billoner* n'hi ha un exemple clar ja en Jaume Roig, on diu com Jesús en el Temple «los *billonés* / falsos banquès, / sacerdots vells, / ab certs cordells / comença batre» (*Spill*, 13.387). És clar que la fosa del *billó* es devia prestar sovint a l'abús de fer-ho sota llei per guanyar ràpidament diners, com sembla donar-ho a maliciar ja un passatge d'Eiximenis: «la quinta specia de guanyar diners es fondre *billó*», però no és sospita segura car a continuació ve la «sisena spècia», que és honesta i afanyada: «cercar menes de metalls» (*Dotzèn del Crestià*, *Dag*).

El mot continua fins avui viu i popular a Menorca, on he anotat *villó* a Alaior, com a nom d'una monedeta de 25 cèntims semblant a la *coronària*; és abreviatura de *real de velló* (*AlcM*, § 2) usat com en castellà. En aquesta llengua el mot és més tardà que en la nostra [*vellón* de moneda, 1611, Covarrubias, si bé abans *billón* de moneda en Nebrija], i potser hi entrà des de Catalunya més que directament de França; en afermar-se allí el mot fou confós amb el preexistent i genuí *vellón* 'vello o boldró de llana' i esdevingué *vellón*; d'allí es propagà també algun cop a la nostra llengüa; «cinch sous moneda *belló*» en text d'Eivissa a. 1689 (*BSAL* III, 114a); un altre d'eivissenc de 1705 escrit *velló* segons *AlcM*, però possiblement està mal llegit per *belló*, que és també la grafia que cita aquesta obra en un document balear de 1343.

A França ja trobem oc. ant. *bilho(n)* en dos documents dels Ss. XIV-XV citats per Rayn. II, 220, mentre que en un de 1308 potser té encara, més aviat, el sentit de 'lingot de metall' (potser 'lingot de coure').¹ Les dates que Bloch atribueix al mot i els seus derivats semblen ser errades per tardanes. *Billon* es documentaria en francès el 1412, però Wartburg (*FEW* I, 364b i n. 6) diu que ja en el S. XIV; els derivats verbals *billonner* (1356, 1409), *billonneur* 1347 i *billonnement* 1401, segons Godefroy (VIII, 326). Així i tot és veritat que en català se'n troben d'abundants del mateix temps i fins anteriors, de manera que es podria sospitar que el mot s'originés en el Migdia de França més aviat que en francès; de tota manera no partiria del català, car en la nostra llengua no ha existit la família de *bille* en sentit vegetal de 'rull' i anà-